

Úvodní slovo

Vážení a milí čtenáři a především badatelé zabývající se středověkou keramikou, ale i středověkou archeologií obecně. Představuji vám monotematické číslo časopisu *Acta FF*, věnované publikaci příspěvků z *1. Kolokvia o vrcholně a pozdně středověké keramice v Plzni*, které se konalo ve dnech 18.–19. 3. 2014 a bylo pořádáno Katedrou archeologie v prostorách Filosofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.

Pořádat úzce tematicky vyhraněné konference není obvyklé v české archeologické komunitě, zvláště pokud jsou zaměřeny na jeden druh movitého artefaktu – středověkou keramiku. V české a moravské archeologii středověku se naposledy konaly konference zaměřené na středověkou keramiku v 90. letech minulého století – zmínit lze například kolokvia a setkání v Mikulčicích i s mezinárodní účastí zaměřená na raně středověkou keramiku v letech 1993 a 1994 nebo keramické kolokvium, které se odehrálo v prostorách Archeologického ústavu AV ČR v Praze v roce 1997, z něhož byly publikovány některé zásadní a dodnes pro mnohé badatele inspirativní studie ve speciálním čísle časopisu *Archeologické rozhledy* (L/1998). Badatelé se sice vzájemně dále potkávali nad středověkou keramikou na různých konferencích a kolokviích, ale dodnes nevznikla žádná pracovní skupina, která by pořádala pravidelnější setkávání. V poslední době lze vyzdvihnout zejména aktivity studentů Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně, kteří pořádají keramické workshopy na univerzitní terénní základně v Panské Lhotě u Jihlavy.

Záměr pořádat kolokvium tematicky orientované na středověkou keramiku vzešel z iniciativy Doc. F. Gabriela a Doc. P. Vařeky, kteří se dlouhodobě zabývali především vrcholně a pozdně středověkou keramikou a společně jsme cítili potřebu realizovat toto setkání. V době příprav kolokvia jsme netušili, jak velký bude zájem badatelů, ovšem účast více než 60 badatelů z celkem 18 institucí v České republice (univerzity, ústavy akademie věd, ústavy památkové péče a archeologické společnosti) předčila naše očekávání. Kolokvium bylo navštíveno i řadou studentů, kteří se keramikou zabývají při zpracování svých bakalářských nebo diplomových prací.

Za hlavní téma kolokvia byla po četných diskuzích zvolena: *Problematika zpracování vrcholně a pozdně středověkých keramických souborů – metody, přístupy, výsledky*. Ovšem je třeba říci, že ne všichni badatelé respektovali výběr tématu. To ovšem nebylo na škodu, neboť cílem kolokvia bylo zároveň i zjištění, jaký je současný stav výzkumu vrcholně a pozdně středověké keramiky napříč jednotlivými regiony a oblastmi Čech a Moravy. V prvním dni kolokvia zazněla řada zajímavých a podnětných referátů, pokusím se stručně shrnout jednotlivé příspěvky, z nichž některé jsou publikovány i v tomto čísle. Jiné příspěvky nebyly z různých důvodů publikovány.

Téma prvního bloku kolokvia bylo zaměřeno na dějiny výzkumu, teoretické otázky a metody zpracování. Můj úvodní příspěvek byl zaměřen na shrnutí teoretických otázek a okruhů studia výzkumu keramiky na příkladu zahraničních a domácích publikací. Pokusil jsem se vymezit i několik hlavních přístupů ke studiu keramiky v Čechách a na Moravě a naznačit, že jejich vývoj byl v souladu s vývo-

jem archeologických paradigmat. V části příspěvku jsem nastínil i novou cestu výzkumu keramiky vycházející z rekonstrukce životního (behaviorálního) cyklu vývoje keramiky, který vnáší potřebnou dynamiku do studia středověké keramiky a je úzce provázána s teoretickými a metodologickými otázkami studia. Na závěr příspěvku jsem vnesl diskuzní provolání nad přijatelnou potřebou určité míry standardizace postupů při zpracování keramických souborů.

Právě jeden z přístupů ke zpracování středověkých keramických souborů reprezentuje *P. Vařeka* (KAR FF ZČU), který stručně představil vývoj svého vlastního deskriptivního systému Klasifik, od jeho počátků v 90. letech minulého století na tehdejších výpočetních systémech až po současnou využívanou databázovou aplikaci Keramik. Vyzdvihnout lze zejména propracovaný systém formalizované deskripce, který si našel široké uplatnění mezi badateli zabývající se vrcholně a pozdně středověkou keramikou nejen na Katedře archeologie v Plzni.

Dějiny bádání vrcholně a pozdně středověké keramiky na území České republiky shrnula ve svém příspěvku *K. Doležalová* (ÚAM FF MU). *K. Doležalová* rozdělila dějiny bádání do několika časových období, které charakterizují obecný vývoj poznání středověké keramiky v Čechách a na Moravě. Určitá reflexe minulého vývoje výzkumu keramiky je nesmírně důležitá, neboť může stanovit nové otázky, přístupy či náměty k dalšímu studiu. Nyní se podle *K. Doležalové* nacházíme v tzv. čtvrtém období vývoje od konce 20. let, které charakterizuje hledání nových cest a přístupů, které stále více směřují k interdisciplinární spolupráci zejména s přírodními vědami.

Další témata kolokvia byla již zaměřena na konkrétní soubory keramiky z prostředí měst a panských sídel. Nálezy glazované keramiky na území města Brna ve středověku představila dvojice autorů *L. Sedláčkové* a *R. Procházky* (Archaiia Brno, o. p. s.). Nejstarší nálezy brněnské glazované keramiky, především keramické miniaturny, akvamanile a plastiky, lze datovat již do 2. pol. 13. století; v průběhu 14. století náleží glazované užitkové keramiky (džbány, konvice, trojnohé pánve, zvláštní tvary) v brněnských souborech přibývá. Zásadní otázkou poznání brněnských badatelů zůstává to, které druhy glazované keramiky představují importované zboží a které jsou domácí produkcí.

V dalším příspěvku *G. Blažková* (Archeologický ústav AV ČR) představila pozdně středověkou až raně novověkou keramiku z Pražského hradu, kde díky náleзовým okolnostem nálezů keramiky v odpadních jímkách v areálu Pražského hradu mohla pracovat s rozsáhlým souborem celých keramických tvarů z pozdního středověku a raného novověku. Zabývala se proto jejich typologickým vývojem a jejich tvarovou proměnou na přelomu pozdního středověku a raného novověku. Jedinečnost spočívá v tom, že studium celých tvarů nádob umožňuje postihnout nejvíce sledovaných znaků na keramice, na rozdíl od značně fragmentárního keramického materiálu.

Rozsáhlý příspěvek o dataci červeně malované keramice přednesl *F. Gabriel* (KAR FF ZČU), který vycházel ze svého dlouholetého výzkumu této skupiny keramiky v severních a severozápadních Čechách. Rovněž představil způsob tvorby chronologického modelu vycházející ze seriace okrajů, hrncin a výzdoby ve vztahu ke stratigrafickým jednotkám. Vytvořil tak několik dodnes platných eliminačních

řad červeně malované keramiky z hradů v severních Čechách, jejichž datování je vztaženo k písemným pramenům.

Společný příspěvek o studiu vrcholně středověké keramiky z hradu Rokštejna a jeho zázemí představil kolektiv autorů *Z. Bočkové, K. Doležalové, J. Mazáčkové, K. Slavička a J. Těsnohlídka* (všichni ÚAM FF MU). Vyzdvihnout lze cestu, kterou se vydali mladí badatelé, kteří se kromě zpracování početného keramického souboru z hradu Rokštejna a jeho okolí zabývají i experimentálním výzkumem keramiky, přičemž k ověření technologických postupů při výrobě keramiky využívají i petroarcheologické analýzy. Za tím účelem na terénní základně v Panské Lhotě postavili repliku keramické pece, ve které testují a ověřují výpal keramiky z lokálních ložisek hrubičské hlíny v zázemí hradu Rokštejna.

Další příspěvky se věnovaly problematické a často diskutované otázce vlivu formačních a postdepozíčních procesů na keramické soubory a jejich prostorové distribuci. *K. Matějková* (nezávislý badatel) ve svém příspěvku poukázala na problematiku chronologicky nesourodých vrcholně středověkých keramických souborů ze sídlištního areálu Starého Místa u Jičina. Soubory keramiky pocházely ze zahlobných objektů, které zanikly krátce před polovinou 13. století, z nichž některé obsahovaly i určité procento starší (reziduální) raně středověké keramiky, které mohou dokládat jak starší osídlení, také i rozdílné způsoby depozice keramiky do objektů. *J. Kozíšek* (KAR FF ZČU / Archaia Jih, o. p. s.) představil případovou studii o archeologizaci raně a vrcholně středověké keramiky a výpovědní hodnotě náleзовých souborů z pražských Vysočan na příkladu jedné konkrétní reprezentativní situace. V příspěvku *L. Čapka* (KAR FF ZČU) byl představen rozbor formačních a postdepozíčních procesů na základě kvantifikace a statistických analýz vrcholně středověké keramiky pocházející ze dvora městské radnice v Českých Budějovicích, kde vyhodnocení keramických souborů z různých typů uloženin umožňuje přispět k behaviorální a sociální interpretaci stratigrafického vývoje v čase a prostoru.

Studium prostorové distribuce keramiky z analytických povrchových sběrů v extravilánech vsí středověkého původu, využívající geografické informační systémy a jejich analytický a statistický potenciál ukázal *O. Malina* (NPÚ Loket). Zajímavé rozdíly se ukazují v distribuci raně středověké (více koncentrované) keramiky tzv. hradištní tradice, vztahující se k prostorovým procesům nukleace a pozdně středověké až novověké (rozptýlené) keramiky, které se dostávala na pole v souvislosti s předpokládaným hnojením. Rozdíly v distribuci shledává autor i v odlišné topografii jednotlivých lokalit a v rozdílné míře v zachování keramických zlomků v ornici.

Distribučním okruhům keramiky se věnovaly dva příspěvky. Stručné shrnutí vymezení tzv. severomoravského výrobního okruhu od 10./11.–15. století včetně přehledu základních keramických tvarů přednesl *V. Goš* (Slezská univerzita v Opavě), vycházející ze své dlouholeté znalosti keramiky v tomto regionu. Nový metodologický přístup ke studiu výrobně-distribučních okruhů představila *H. Krasanovská* (KAR FF ZČU), který aplikovala na keramickou produkci měst 13.–15. století v jihozápadních Čechách. Na základě publikovaných souborů vymezila několik hlavních distribučních okruhů ve vztahu k produkčním městským centřům. Platnost teorie v budoucnu ověří další autorkou zpracované a vyhodnocené soubory středověké keramiky v tomto regionu.

Poslední tematický blok prvního dne zahrnoval kratší příspěvky zařazené v sekci varia. *J. Musil* (Regionální muzeum v Chrudimi / KAR FF ZČU) představil zajímavé nálezy tzv. keramických podložek, známé v etnografické literatuře jako „štendle“ a „krendle“, na které se umísťovaly nádoby v keramických pecích. Nálezy několika hrncířských podložek pocházejí z archeologických výzkumů ve městě Chrudimi a rovněž byly rozpoznány i otisky po těchto podložkách na chrudimské raně novověké keramice. Tématu výrobních objektů – hrncířských pecí z raného novověku se věnoval příspěvek *M. Preusze* (KAR FF ZČU / Archeologický ústav FF JČU), který v nástupu raně novověké keramiky v 16. století spatřuje určitou „keramickou revoluci“. Poukázal také na nedostatečné poznání novověkých hrncířských pecí a výrobních objektů ve srovnání se zahraničním stavem bádání, zejména v oblasti severní Itálie.

Diskuzní příspěvek nad problematikou hrncířských značek na dnech středověkých nádob přednesl *M. Pták* (Archeologický ústav FF JČU), přičemž představil i svůj dlouhodobější projekt databázového systému značek. K obecné dokumentaci značek poukázal na výhody použití 3D scanneru, který se může stát dobrým analytickým a srovnávacím nástrojem ke studiu jednotlivých reliéfních motivů značek a zejména k porovnávání tzv. identických značek. Málo prostoru v rámci kolokvia bylo věnováno stavební keramice. Tomuto tématu se věnoval pouze příspěvek *M. Martiniskové* (ÚAM Brno), která představila nové nálezy reliéfních dlaždic z hradu Šternberk.

V rámci prvního dne kolokvia se odehrála i panelová sekce prezentovaných posterů, které představily zejména vybrané nálezy keramiky ze zpracovaných archeologických výzkumů. *M. Vysňhlíd* (Archaiia Praha, o. p. s.) prezentoval pozdně středověkou keramiku před tzv. „berounským zbožím“ na základě nálezů dvou hrncířských pecí na Hrnčířském předměstí města Berouna. Soubor vrcholně středověké keramiky z hradu Gutštejn ukázal *L. Hobl* (KAR FF ZČU), který významně doplňuje poznání keramiky v západních Čechách. Jediněčný soubor keramických nádob ve stavu své zachovalosti a způsobu uložení v odpadním objektu ze 13. století z Heřmaně u Písku prezentoval *M. Pták* (Archeologický ústav JČU). *L. Sedláčková* (Archaiia Brno, o. p. s.) představila nálezy středověkých kamenin domácích, ale i zahraniční proveniencí z prostředí Brna, které byly získané archeologickými výzkumy v historickém jádru města. Nálezy pohárových nádob z Chrudimi a Hradce Králové a jejich tvarová variabilita byly ukázány dvojicí autorů *J. Musil* (Regionální muzeum v Chrudimi / KAR FF ZČU) a *P. Sehnoutková* (Muzeum Hradec Králové). Panelové diskuzi se vymykal příspěvek *J. Petříka* (ÚAM FF MU), který se jako jediný zabýval archeometrickými metodami, a to konkrétně mikrotomografií k analýze formujících technik při vytváření „pravěké“ keramiky. Analytické přednosti této metody mohou být využity i při studiu formování středověké keramiky.

Druhý den kolokvia byl zaměřen na workshop, kde byly demonstrovány některé vybrané analytické metody výzkumu a dokumentace keramiky. *J. Pavelka* a *L. Šmejda* (KAR FF ZČU) představili možnosti a přednosti imunologických analýz detekce potravin na keramice dochovaných v podobě zbytků – tzv. organických reziduí. Tato metoda byla testována jak na pravěké, tak i středověké keramice a přibližuje poznání stravy a přípravy pokrmů v minulosti. Anglosaský

statistický program známý jako Pie-slice package a jeho využití pro kvantifikaci a syntézu souborů středověké keramiky ukázal *L. Čapek* (KAR FF ZČU) a v posledním příspěvku s demonstrací *J. Plzák* (KAR FF ZČU) ukázal nové možnosti trojrozměrné digitální dokumentace keramiky, včetně nejnovějších softwarových aplikací.

V rámci prezentovaných příspěvků vznikla řada podnětných diskuzních otázek. Během kolokvia byla diskutována především tři hlavní témata, a to 1. *standardizace metod zpracování a vyhodnocení keramiky*, 2. *problematika deskripce keramických tříd/skupin*, 3. *širší zapojení archeometrických metod a interdisciplinární spolupráce s přírodovědnými obory*.

Přestože je standardizace metod jednou částí badatelů odmítána, je její určitá přijatelná forma, z důvodu srovnání výsledků různých více či méně formalizovaných nebo „intuitivních“ a „individuálních“ postupů a metod žádoucí, i s ohledem na řešení otázek souvisejících s tzv. distribučními okruhy. Otázkou zůstává, zda se má naše bádání o keramice přiklonit v otázkách standardizace například k „anglosaskému modelu“, či jít svojí vlastní osobitou „českou“ cestou.

Velkou mistry až bouřlivou diskuzi vyvolala problematika keramických tříd. Makroskopické určování keramických tříd je značně subjektivní a správnost jejich determinace zůstane nadále problematická, například i s ohledem na prokázanou rozdílnou strukturu keramické hmoty pocházejících z různých částí nádoby. Také určování keramických tříd podle některých kritérií, jako například barvy je zavádějící, s ohledem na prokázanou různou kvalitu a chemismus výpalu nádob v keramických pecích; za nejdůležitější kritérium lze považovat především strukturu keramické hmoty a její vlastnosti. Někteří badatelé keramické třídy nahrazují širším či nadřazeným pojmem hrnčina nebo skupina, která zahrnuje několik tříd, které vykazují podobné charakteristiky především vzhledem ke složení keramické hmoty nebo charakteru výpalu. Je ovšem třeba upozornit na skutečnost, že rozbor keramických tříd je nezbytným krokem při zpracování značně fragmentárního keramického materiálu, neměl by však být považován za výsledný cíl studia, ale pouze za jeden z kroků analýzy.

Živá diskuze se také týkala otázek využití přírodovědných archeometrických analýz ve vztahu k poznání struktury a vlastností keramické hmoty, které mají zároveň potvrdit i správnost postupu makroskopického určení keramických tříd nebo skupin. Přestože u některých badatelů převažuje nadále určitá „skepse“, pokud přírodovědné metody neukazují na jednoznačné výsledky, jsou archeometrické přírodovědné analýzy procedurou jak exaktně studovat jednotlivé technologické aspekty výroby keramiky. Při tomto studiu a vyhodnocení výsledků je nezbytná úzká spolupráce mezi archeology a specialisty zabývající se přírodovědnými analýzami.

Závěrem lze říci, že smysl kolokvia splnil vkládané očekávání. Výsledkem je i tato publikace, v níž se podařilo shromáždit několik příspěvků věnovaných raně, vrcholně a pozdně středověké a raně novověké keramice. Lze pouze doufat, že potkávání se nad středověkou keramikou, ať již formou kolokvií, konferencí, workshopů nebo neformálních setkání se budou konat v pravidelnějších cyklech.